

Program rozvoja vzťahov v triedach s integrovaným sluchovo postihnutým žiakom – skúsenosti z praxe

Gregussová Monika

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, Trnavská cesta 112, 821 02, Bratislava
gregussova@vudpap.sk

V rámci Výskumného ústavu detskej psychológie a patopsychológie v Bratislave je problematika integrácie postihnutých detí a mládeže medzi majoritnú populáciu dlhodobou témou. V našom výskume sa bližšie zaoberáme sledovaním vývinu sluchovo postihnutých detí, ich fungovaním v integrovanom prostredí, postojmi učiteľov a žiakov k nim. Integrácia je v rámci vzdelávania v Slovenskej republike už viaceré roky možnosťou voľby a so vstupom do EÚ sa zvyšuje tlak na to, aby boli deti s rôznymi druhmi postihnutia vzdelávané integrovane. Ako však potvrdzujú naše i zahraničné výskumy, pripravenosť škôl, učiteľov i žiakov je stále nedostatočná, a situácia sa zatiaľ žiadnym dramatickým spôsobom nemení. Praktické poznatky pre prácu s integrovanými žiakmi nie sú zahrnuté do prípravy pedagógov, chýbajú možnosti doplnujúceho vzdelávania.

Samozrejme pri realizácii integrácie nemôžeme zabúdať ani na vstupujúce faktory, akými sú prostredie školy, osobnosť, ochota a snaha jednotlivých učiteľov, zloženie triedneho kolektívu a vzťahy v ňom, a v neposlednom rade aj faktory na strane samotného integrovaného žiaka, ako sú jeho osobnostné vlastnosti, dobré sociálne spôsobilosti, schopnosť nadväzovať priateľstvá, otvorenosť a predovšetkým dobrá úroveň komunikačných zručností. Významný vplyv má aj kvalita rodinného prostredia, miera podpory a vzťahy s postihnutým dieťaťom.

Preventívny program

V našom ďalšom výskume sme sa chceli orientovať na to, do akej miery je možné ovplyvniť situáciu v triedach s integrovaným žiakom a vzťahy k nemu pomocou zážitkového programu. Podrobnejšie o použitých výskumných technikách sa môžete dozvedieť v príspevku K. Zbortekovej: Diagnostické a intervenčné možnosti v procese sociálnej integrácie žiakov s poruchou sluchu. Ja by som vám rada priblížila samotný program, skúsenosti a postrehy z jeho realizácie, problematiku vzťahov a postojov k integrovaným spolužiakom.

Program bol rozvrhnutý na 10 vyučovacích hodín - 5 stretnutí po 2 vyučovacích hodinách. Aktivity sme sa snažili koncipovať tak, aby v nich boli uprednostnené iné komunikačné a zmyslové kanály, než je sluch a reč, zamerali sme sa na skupinové a kooperatívne techniky.

Témy stretnutí:

1. Zoznamovacie aktivity; aké je to byť sluchovo postihnutý
2. Kooperácia v skupine, neverbálna komunikácia
3. Využitie silných stránok sluchovo postihnutých detí, ich prínos pre skupinu (dramatizácia, komunikácia pomocou mimiky a gestikulácie, zrkovú pozornosť a pamäť)

4. Čo máme spoločné, v čom sme podobní; každý je v niečom dobrý, každý má svoje silné stránky
5. Ako pomáhať, ako byť užitočný iným; schopnosť empatie

Problémy, s ktorými sme sa stretli:

1. *malá skúsenosť žiakov s aktivitami podobného typu* – aktivity boli neverbálne, vyžadovali voľnejšiu disciplínu, otvorenú atmosféru, zameranie sa na skupinové ciele, potrebu spolupráce, schopnosť diskutovať. Takisto je dôležité menej autoritatívne a direktívne vystupovanie vedúcich programu. Na tento štýl práce žiaci v našich školách nie sú zvyknutí, uvoľnenie pravidiel a disciplíny u nich vedie k neposlušnosti, provokáciám, ťažšej zvládnuteľnosti. Pre sluchovo postihnuté deti zase bolo ťažké chápať inštrukcie a sledovať dianie počas aktivít, ako aj počas diskusií.
2. *vstup do už utvorenej atmosféry triedy, s vytvorenými vzťahmi* – v triede sa za roky spoločného fungovania vytvorili vzájomné vzťahy medzi spolužiakmi, aj s pozíciou v rámci skupinovej štruktúry, sú už rozdelené „úlohy“ – kto je hviezda triedy a kto triedny šašo, čo je už oveľa ťažšie meniť.
3. *problémy v komunikácii na strane sluchovo postihnutých žiakov* – nie vždy je zabezpečená adekvátna komunikácia (odzeranie, posunková reč). Hlavne so zvyšujúcim sa vekom narastá význam zdieľania myšlienok a zážitkov medzi kamarátmi. Ak tomu druhému poriadne nerozumiem a neviem sa s ním dohovoriť, klesá aj môj záujem o neho. Môžem mu pomôcť, ale nevyberiem si ho za skutočného priateľa. To, koho si zvolíme za priateľa, nie je možné ovplyvniť presvedčaním, apelovaním na morálku a hodnoty.

- *Príjemná, tichá, normálna, sedí osamote. Väčšinou si ju nevšimnú. Chudinka, nevie, na čom sa smežeme.*
- *Neviem, či ju učitelia zvýhodňujú. Netrápi ma to. Neviem o nej nič, nepočuje, nerozpráva, je pre mňa taká neviditeľná.*
- *Oni sa s nami ani nechcú kamarátiť.*
- *Moc sa s nami nekararátia, nerozprávajú sa, nerozumiem im.*

4. *postoje v spoločnosti a medzi deťmi* – kým sa v spoločnosti kladie najväčší dôraz na úspech jednotlivca, zvyšuje sa tlak na výkon, morálne hodnoty sú nahrádzané konzumom, je ťažké aj od detí chcieť, aby rozmýšľali ináč. V rámci diskusií počas programu mali prvýkrát možnosť vyjadriť svoje názory a postoje, svoje pocity a frustráciu. Ich sa dopredu nikto na názor nepýtal, a zrazu sa od nich čaká, že majú niekomu pomáhať a ony nevidia dôvod prečo (to sa netýka len postojov voči integrovaným spolužiakom, ale celkovo voči slabším v spoločnosti). Prítomnosť integrovaných spolužiakov v triede vnímajú ako obťažujúcu, niečo, čo ich brzdí, kvôli čomu nemôžu napredovať dostatočne rýchlo.

- *My sme sem prišli študovať a nie pomáhať tu jej. A máme toho sami dosť. Ona sama sem chcela ísť. Mala by sa viac snažiť ona sama, nie aby sme jej my pomáhali a nebude to mať žiadny zmysel.*
- *Dať ich do zvláštnej triedy, sme pozadu s učivom kvôli nim.*

- *Pri nás sa moc nenaučia, nestačia nášmu tempu – mali by ísť do školy pre sluchovo postihnutých.*
- *Myslím si, že potrebuje a chce viac kamarátov, ktorí by jej rozumeli a pomáhali, ale ja sa do toho zapájať nemienim.*

Aj v názoroch, ako by podľa nich ich sluchovo postihnutí spolužiaci potrebovali, ako by oni sami mohli pomôcť, sa často stretávame so snahou preniesť zodpovednosť na niekoho iného, vyriešiť situáciu pomocou peňazí a vybavenia, zbaviť sa problému.

- *Novú školu pre nepočujúcich, osobitnú triedu, domáce učenie – lebo tam by sa podľa mňa lepšie naučili.*
- *Lepšie zariadenia (strojčky do uší), rôzne prístroje*
- *Sponzorské dary*
- *Investovať do rôznych centier*
- *Najať im učiteľky*

5. *odhalenie šikany* - napriek hodnoteniu školy, vedenia i učiteľov, podľa ktorých sa s triedou pracuje, žiaci boli na prijatie sluchovo postihnutých detí dobre pripravené, sa v priebehu realizácie programu ukazujú všetky nedostatky integrácie. Učitelia sú vo svojom prístupe bezradní, snažia sa nevidieť veci, s ktorými nevedia pohnúť.

Integrovaní žiaci v triedach, kde sme robili program, boli v rámci sociometrickej štruktúry triedy na okraji, trpení a prehliadaní, v základnej škole sa ukázalo, že sa ako najslabší členovia skupiny stali obeťami šikany zo strany spolužiakov. Takže práca, ktorá by bola v tejto triede potrebná, by v prvom rade mala smerovať k odstráneniu šikany, až potom k lepšiemu pochopeniu sluchovo postihnutých spolužiakov.

- *Odsťahovať ich do vlastnej triedy, každý na nich nadáva, tam by im bolo lepšie, neposmievali by sa im.*

Riziko šikany v triedach s integrovaným dieťaťom

V prípade zmienenej ZŠ sa jednalo o cirkevnú školu, malého typu, integrované deti mali zabezpečenú starostlivosť špeciálnych pedagógov, podľa hodnotenia učiteľov prebieha integrácia dobre. Až v priamej práci s triednym kolektívom sa ukázala skutočná situácia v triede a postavenie integrovaných detí v nej, a to aj napriek našej prítomnosti (3 dospelé ženy).

Za najväčší problém považujem to, že škola a učitelia prehliadajú skutočnosti súvisiace so šikanou, nemajú o nej dostatočné vedomosti. Šikana je relatívne častým javom, agresivita medzi deťmi sa zvyšuje. Samozrejme sa vyskytuje aj v triedach, kde integrované deti nie sú, a to častejšie, než by sme predpokladali. Ale práve deti, ktoré sú niečím odlišné, sú riziku šikanovania vystavené oveľa viac.

Aj keď v triede z nášho programu sa väčšinou jednalo o miernejšie formy šikany, nepriamu a priamu verbálnu agresivitu – výsmech, obmedzovanie v činnosti, ignorácia, vyčleňovanie, branie vecí, neustále posmešky a „srandičky“, zneužívanie toho, že sluchovo postihnuté deti nezachytia komunikáciu v triede, zvaľovanie viny a pod., je potrebné tomuto faktu venovať pozornosť. Šikana sa totiž netýka len obetí (v tejto triede okrem integrovaných žiakov ešte aj jedno nenápadné, tiché zdravé dievča), agresorov – v tomto prípade hviezd triedy, ale aj celej skupinovej dynamiky,

ostatných žiakov v triede – ktorí sa nepostavia na obranu slabšieho, aby sa náhodou nabudúce nestali terčom oni, ktorí sa radšej pridajú k útokom („*ak by som im ja začal pomáhať, tak ma osočia, že som sa pridal k nim*“). Vzťahy v triede sú potom výrazne formované tým, čo sa považuje za „vtipné“, „normálne“ a čo znamená „nechápať srandu“.

Už aj takéto mierne formy šikany sa popisujú na psychickom zdraví jedinca a na jeho osobnostnom vývine, spôsobujú poruchy v sociálnej a osobnostnej adaptácii; môžu viesť k príznakom ako je nepozornosť v škole, zhoršenie prospechu a záujmu o školu, poruchám sebahodnotenia, utváraníu negatívneho sebaobrazu, vyššej miere neistoty a strachu. Následky šikany v detstve môžu pretrvávať až do dospelosti.

V súvislosti s týmito zisteniami si musíme položiť otázku, či dokážeme zabezpečiť pre postihnuté deti podmienky tak, aby pre nich bolo integrované vzdelávanie väčším prínosom než stratou? Dokážeme ich uchrániť pred násilím zo strany spolužiakov? Samotná problematika šikany je zložitá, a často zostane nepovšimnutá. Preto práve pri deťoch, ktoré sú zjavne odlišné a predpokladáme, že sa nebudú vedieť brániť, je dôležitá zvýšená pozornosť a prevencia.

Dokážu však byť učitelia dostatočne vnímaví? A vedia aj vzniknutú situáciu riešiť? Kto posudzuje kvalitu poskytnutej starostlivosti pre integrované deti?

O integrácii rozhoduje riaditeľ a zároveň by sa mal stať garantom toho, že ak súhlasí s integráciou postihnutého dieťaťa, tak mu aj vie zabezpečiť všetko, čo potrebuje – vrátane ochrany pred ublížením. Integrácia medzi majoritu má postihnutým deťom priniesť skúsenosť fungovania medzi intaktnými deťmi, ako základ ich budúceho dospelého života. Ale aký základ mu to poskytne, ak je pre neho škola utrpením? Čo má takéto integrácia docieľať – zažiť si to, že život je drsný a s tými, ktorí sú odlišný, sa nikto maznať nebude? Je takéto integrácia pre dieťa prínosom alebo je pre jeho osobnostný vývin skôr škodlivá, viac mu ublíži, než pomôže – hlavne, ak berieme do úvahy, že každé dieťa potrebuje vyrastať s pocitom, že niekam patrí, mať kamarátov?

Integrované vzdelávanie - áno či nie?

Po týchto zisteniach a otázkach to môže vyzeráť tak, že sa staviam proti integrácii postihnutých do bežných škôl. Mój príspevok však nemal byť o tom - má iba pomôcť hľadať nové perspektívy, efektívnejšie cesty a nezatvárať si oči pred skutočnosťou.

1. Výsledky nášho preventívneho programu

Náš program bol krátkodobý, vstúpili sme do rozbehnutej skupinovej dynamiky, do utvorených vzťahov, rozvírili sme zdanlivo pokojnú hladinu a odkryli aj nepríjemné skutočnosti. Práve kvôli tomu, že počas stretnutí so žiakmi vyplávali na povrch tieto nepríjemné pravdy a vyostřili sa konflikty v triede, boli naše očakávania veľmi skeptické. Po skončení programu sme odchádzali s pocitom, že sme akurát všetko len zhoršili. O to viac nás prekvapilo, že sme v záverečnom hodnotení (sociometricko-ratingový dotazník) zaznamenali v experimentálnych triedach zlepšenie postojov voči integrovaným spolužiakom. Naďalej však integrovaní žiaci zostávajú v triede outsidermi – v sociograme nezískavajú vyšší počet volieb než predtým.

Za taký krátky čas sme určite nedokázali zmeniť postoje a hodnoty všetkých žiakov v triede, postoje „agresorov“ sa naopak vyhrotili. Dokázali sme však aspoň trochu „prebudiť“ pasívnych členov skupiny, presvedčiť ich o tom, že zodpovednosť je aj na nich, aj oni môžu niečo urobiť pre ostatných.

- *Teraz sa s ňou viacerí bavíme, niekedy si k nej sadnem a píšem si s ňou. Má od nás podporu. Striedame sa, čo si k nej sadneme.*
- *Budem sa s nimi viac kamarátiť, pomôžem im, keď niečomu nerozumejú.*
- *Keď sa im niekto smeje, tak ich obrániť a kamarátiť sa s nimi, lebo každý potrebuje kamaráta.*
- *Nerobiť si z nich posmech, nikto za to nemôže, aký je.*

Bolo by určite zaujímavé odsledovať aj to, aká bude situácia s väčším časovým odstupom. Ale pre nás prvé pozitívne zistenie – napriek našim skeptickým očakávaniam sa ukázalo, že práca s triedou má význam, a môže priniesť výsledky.

2. Venovať pozornosť posúdeniu samotných sluchovo postihnutých detí pred začiatkom integrácie

Ešte pred samotnou integráciou by malo byť nevyhnutnou podmienkou zváženie toho, či pre konkrétne dieťa bude integrácia vhodná. Nestačí posúdiť iba jeho intelektové schopnosti, rovnako sú dôležité aj ostatné „zdroje“ dieťaťa: jeho osobnostné vlastnosti a sociálne zručnosti, jeho rodinné podmienky, obranné mechanizmy, schopnosť vyrovnávať sa so záťažou, schopnosť riešiť konflikty, miera postihnutia a komunikačných zručností.

3. Práca s triednym kolektívom a nároky na učiteľa

Ďalším faktorom, ktorý je treba posúdiť pred začiatkom integrácie, je samotný triedny kolektív, vzťahy a postoje v ňom. Bude schopný prijať integrovaného žiaka medzi seba? A samozrejme sa vynárajú nároky na učiteľa – na jeho osobnosť, na jeho odbornú pripravenosť - má prax v práci so psychologickými technikami, je pripravený systematicky, sústavne a od začiatku pracovať s celou triedou, riešiť aktuálne vzniknuté konflikty?

Záver

Teraz sa dostávame k odpovedi na otázku na začiatku – ako súvisí integrácia s násilím v spoločnosti. Nemôžeme sa tváriť, že niečo také ako šikana medzi deťmi, agresivita, alebo možno iba drobné vzájomné ubližovanie neexistuje. Deti, ktoré sú odlišné, sú týmto rizikám vystavené viac, ale v podobnej situácii sa môže ocitnúť ktorékoľvek dieťa. Naš výskum poukázal na nedostatky v procese integrácie, ale aj na možnosti. Len tie možnosti treba aj využiť – pracovať s triednym kolektívom, zvyšovať pripravenosť učiteľov, bojovať so šikanou ešte predtým, než vznikne... Zlepšenie atmosféry v triede je prínosom pre všetky deti, nielen pre integrované. Väčší dôraz na výchovu, nielen na vzdelávanie, priestor na skupinovú prácu s deťmi a práca s ich postojmi môžu prispieť k tomu, že integrácia priblíži pôvodnej predstave o nej. Zároveň je táto cesta aj malým prínosom, súčasťou toho, ako bojovať proti násiliu a negatívnym javom v spoločnosti.

Literatúra:

- Kolář, M. 2001. *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2001. Vyd. 1. S.256. ISBN 80-7178-513-X.
- Ručková, G., Martinovičová, D. 2006. Postavenie žiaka s hendikepom v integrovanej triede druhého stupňa základnej školy. In: Fedáková, D., Kentoš, M., Výrost, J. (Eds.): *Sociálne procesy a osobnosť* 2006. Zborník príspevkov. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 2007. CD-ROM. ISBN 978-80-969628-4-6. S.307-312.